

Bogusława Kuć

PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD CZASOPISMIENICTWEM ROMSKIM W POLSCE

Dotychczasowy romskojęzyczny dorobek piśmienniczy w Polsce obejmuje jedynie kilka publikacji zwartych. Są to głównie bilingwiczne wydania tekstów literackich¹, adresowane raczej do osób zainteresowanych naukowo problematyką cyganologiczną czy indologiczną naukowo, niż do społeczności romskiej. Znacznie większe oddziaływanie mają czasopisma. Romskie czasopiśmiennictwo jako zjawisko stosunkowo nowe na polskim rynku wydawniczym nie do czekało się dotąd badań bibliologicznych.

Rozwój romskiego języka pisanego, a następnie czasopiśmiennictwa w tym języku jest konsekwencją postępującej emancypacji mniejszości romskiej, która rozpoczęła się na wielką skalę dopiero po II wojnie światowej. Uwarunkowana była nagłym rozproszeniem romskich grup etnicznych, próbami (poniekąd udanymi) ich socjalizacji przez rządy krajów europejskich oraz świadomością historyczną samych Romów. Świadomość ta wzrosła na skutek wspólnego doświadczenia historycznego, jakim był Holocaust². Poszanowanie praw

¹ Np. E. Dębicki, *Teł nango boliben (Pod gołym niebem)*, przeł. J. Ficowski, Szczecin 1993; T. Mirga, *Soske kawka?= Czemu tak?* [Wiersze], Podkowa Leśna 1994.

² Na temat Holocaustu w świadomości narodowej Romów zob. m. in. W. Chrostowski, *Martyrologia Żydów i martyrologia Romów*, „Dialog-Pheniben” 1997, nr 2/3; tenże, *Zapomniany Holocaust. Rzecz o zagładzie Cyganów*, „Przegląd Powszechny” 1993, nr 4; J. Dębski, *Romowie więźniami KL Stutthof*, „Dialog-Pheniben” 1999, nr 1, s. 7-17; A. Fraser, *Dzieje Cyganów*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2001; M. G. Gerlich, *Zagłada ("zapomniany holocaust") Romów jako nowy element tożsamości: uwagi wstępne*, „Dialog-Pheniben” 1998, nr 3/4, s. 21-29; tenże, R. Kwiatkowski, *Zagłada – Pamięć – Nadzieja*, „Dialog-Pheniben” 1996, nr 2; A. Isztok, *Zagłada Romów w Europie. [Cz.]1*, „Dialog=Pheniben” 2008, nr 1, s. 19-20; tenże, *Zagłada Romów w Europie. [Cz.] 2*, „Dialog=Pheniben” 2008, nr 2, s. 22-23; , *Niepamięć nie jest zapomnieniem. Cyganie – Romowie a Holocaust*, „Przegląd Socjologiczny” 2000, nr 49/2; K. Smoleń, *Naziści – Romowie – zagłada*, „Dialog=Pheniben” 2004, nr 8, s. 16-24; S. Wisłocki, *Tabor Pamięci Romów?!!!*, „Dialog=Pheniben” 2004, nr 7, s. 18-21; M. Wodziński, *Łódź – upamiętnienie romskiej zagłady*, „Dialog-Pheniben” 2004, nr 1, s. 5-7.

mniejszości narodowych znalazło się wówczas w większości powojennych dokumentów prawnych o zasięgu międzynarodowym. Należały do nich: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dn. 10 grudnia 1948 r. w Paryżu³, Konwencja UNESCO w Sprawie Zwalczenia Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty z dn. 14 grudnia 1960 r., Konwencja Praw Dziecka uchwalona w dn. 20 listopada 1989 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, czy Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z 1 sierpnia 1975 etc.⁴ W Polsce kwestie mniejszości narodowych reguluje *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*⁵. Wszystkie te dokumenty podkreślają m. in. prawo mniejszości narodowych i etnicznych do posługiwania się rodzimym językiem w mowie i piśmie.

W okresie po II wojnie światowej doszło na całym świecie do powstania licznych romskich organizacji mniejszościowych o różnym zasięgu działania i celach statutowych. Posiadały one również prawo do działalności wydawniczej.

W Polsce organizacje zrzeszające Romów zaczęły powstawać w latach 50. W 1951 r. założone zostało Stowarzyszenie Romów w Wałbrzychu⁶, jednak gwałtowny rozkwit mobilizacji społecznej mniejszości romskiej w Polsce przyniósł dopiero okres po 1989 r. Obecnie wśród około 30 romskich organizacji mniejszościowych, największe znaczenie wydają się mieć: Stowarzyszenie Romów w Polsce (Oświęcim), Centralna Rada Romów (Białystok) oraz Związek Romów Polskich (Szczecinek). Ich rangę podnosi fakt posiadania własnych organów prasowych w postaci romskich czasopism o zasięgu ogólnopolskim. Czasopisma te poruszają bieżące problemy mniejszości romskiej związane z edukacją, sytuacją społeczno-ekonomiczną Romów, rozwojem ich kultury, a także (rzadziej) tematykę historyczną. Z uwagi na niski nakład i duże rozproszenie grupy potencjalnych odbiorców są dostępne jedyne w prenumeracie bądź bezpośrednio u wydawcy.

³ M. G. Gerlich, *Romowie. Przekraczanie granic własnego świata*, „Dialog-Pheniben” 2001, nr 2-3, s. 15.

⁴ Na temat kwestii romskiej w ustawodawstwie międzynarodowym zob. m. in.: P. Filipiuk, *Romowie (Cyganie) jako mniejszość narodowa na arenie międzynarodowej*, „Dialog-Pheniben” 2000, nr 1, s. 21-30; *Nasze prawa w Zjednoczonej Europie*, oprac. J. Talewicz-Kwiatkowska, Oświęcim 2003; *Program Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej (UE) : ochrona mniejszości : raporty krajowe – Polska*. Warszawa 2001; M. Szewczyk, *Romowie w ustawodawstwie europejskim*, w: *Romowie w Polsce i Europie : historia, prawo, kultura*, red. P. Borek, Kraków 2007, s. 188-203.

⁵ Dziennik Ustaw 2005, nr 256, poz. 141.

⁶ STS. *Od pierwszych manifestów do światowych kongresów*, „Rrom p-o Drom” 1990, nr 1, s. 1.

Do głównych organów prasowych romskich stowarzyszeń mniejszościowych należą: „Rrom p-o drom” („Rom w Drodze”⁷), „Dialog=Pheniben” oraz „Romano Atmo” („Cygańska Dusza”). W kwietniu 1991 r. ukazało się również czasopismo „Taboreska”, określone programowo jako „popularny magazyn cyganoznawczy”⁸. Pomysł pisma o takim charakterze narodził się przy okazji IV Światowego Kongresu Romów w Polsce. „Taboreska” okazała się jednak efemerydą i zakończyła żywot na pierwszym numerze, który zawierał m.in. artykuły poświęcone międzynarodowej sytuacji społecznej Romów⁹, wywiad z cygańskim muzykiem, Don Wasylem¹⁰ oraz kilka utworów poetyckich i aforyzmów.

Miesięcznik „Rrom p-o drom” – pierwsze w Polsce pismo Romów–Cyganów powstało w 1990 r. Skromny, złożony ręcznie premierowy nr 0 ukazał się 10 kwietnia 1990 i został zaprezentowany podczas IV Światowego Kongresu Romów w Jadwisinie pod Warszawą. Założycielem pisma i pierwszym redaktorem naczelnym był znany romski aktywista i poeta Stanisław (Stahiro) Stankiewicz, późniejszy prezydent International Romani Union. Zabrakło jednak zaplecza materialnego (pierwszym sprzętem biurowym była stara maszyna do pisania „Olympus” do dziś przechowywana w redakcji jako „talizman”), brak tradycji romskiego czasopiśmiennictwa i doświadczenia w działalności wydawniczej¹¹. Pomimo to pismo odpowiedziało na potrzeby grup zainteresowanych problematyką romską i zyskało dobrą ocenę, głównie dzięki wysokiemu poziomowi merytorycznemu treści. Od wspomnianego „zerowego” numeru pismo jest dwujęzyczne. Część tekstów, zwłaszcza o charakterze informacyjnym i komentatorskim, publikowana jest na łamach jednego numeru w dwóch wersjach: polskiej i romskiej, niektóre tylko w jednej wersji językowej. „Rrom p-o drom” porusza bieżącą i historyczną problematykę romską z wyraźnym naciskiem na treści dotyczące kultury i literatury. Twórczość wielu romskich pisarzy o światowej sławie, jak np. Leksa Manuś czy Marcel Cortiade, trafiła do polskiego czytelnika właśnie za pośrednictwem „Rrom p-o drom”. W każdym numerze drukowane są (w oryginale i przekładzie) utwory poetyckie lub fragmenty prozy romskich twórców, a także liczne recenzje i doniesienia o książkach napisanych przez Romów lub dotyczących problematyki romskiej. Niewątpliwym atutem pisma jest jego współpraca

⁷ Tytuł tłumaczony jest także: „Rom u rozstaju dróg”.

⁸ *Jak powstała „Taboreska”*, „Taboreska” 1991, nr 1, s. 4-5.

⁹ M. Sołobódowski. *Międzynarodowa Fundacja Cyganologiczna*. „Taboreska” 1991, nr 1, s. 6; W. S. *Cyganie w świecie. Kronika międzynarodowa*. „Taboreska” 1991, nr 1, s. 12-13.

¹⁰ K. W a g a y. *Don Wasyl*. „Taboreska” 1991, nr 1, s. 20-21.

¹¹ *Już pięć lat!!!*, „Rrom p-o drom” 1995, nr 5/6, s. 2.

z innymi podmiotami zainteresowanymi romską problematyką, tj. organizacjami romskimi, ośrodkami naukowymi o profilu cyganologicznym, innymi czasopismami romskimi oraz badaczami kultury romskiej z całego świata. Dzięki temu zakres treści pisma jest dość szeroki. „Rrom p-o drom” działa aktywnie na rzecz romskiego języka pisanego poprzez upowszechnianie w każdym numerze treści o charakterze popularnym, takich jak zbiory przysłów, przepisy kulinarne, krzyżówki, zagadki i horoskopy w języku romskim, co szczególnie na początku lat 90. było w Polsce precedensem. W jednym z numerów ukazał się również artykuł poświęcony wzorom listów w języku romskim. W 1994 r. „Rrom p-o drom” otrzymał nagrodę III stopnia w konkursie prasy lokalnej zorganizowanym przez Instytut na Rzecz Rozwoju Demokracji w Europie Wschodniej¹². Obecnie pismo ukazuje się jako dwutygodnik w nakładzie 1000 egzemplarzy o objętości 24-28 stron. Funkcję redaktora naczelnego pełni Karolina Stankiewicz¹³.

„Dialog=Pheniben” jest kwartalnikiem wydawanym nakładem Stowarzyszenia Romów w Polsce od 1996 r. O powstaniu periodyku doniósł „Rrom p-o drom”, zwracając uwagę, że jest on adresowany do inteligencji polskiej¹⁴. Nowe pismo ukazywało się w nakładzie 1000 egz.¹⁵ o zmiennej objętości. Samo Stowarzyszenie Romów w Polsce powstało w Oświęcimiu, w 1992 roku, przede wszystkim z myślą o pielęgnacji pamięci o romskim holokaucie, poprzez działalność naukową i wydawniczą. Programowe cele i postulaty Stowarzyszenia zostały poszerzone o działalność społeczną, kulturalną i edukacyjną¹⁶, czego wyrazem jest organ prasowy. Na jego łamach prezentowane są wyniki prac badawczych związanych ze Stowarzyszeniem etnografów, a także teksty o charakterze sprawozdawczym i publicystycznym komentujące sytuację społeczną Romów w Polsce. Dominującym językiem publikacji jest polski, choć część tekstów, jak np. przytaczane fragmenty utworów literackich, są umieszczane w romskim oryginale. Redaktorem naczelnym czasopisma „Dialog=Pheniben” jest Marian Grzegorz Gerlich.

Dwumiesięcznik „Romano Atmo” ukazuje się od czerwca 2006 r. z inicjatywy Związku Romów Polskich. Roman Chojnacki, redaktor naczelny pisma, tak przedstawił zarys programu pisma w pierwszym numerze: „[...] Za zadanie postawiliśmy sobie utworzenie publikacji dla Romów

¹² „Rrom p-o drom” – nagrodzony, „Rrom p-o drom” 1994, nr 11/12, s. 8.

¹³ *Rrom p-o drom*, [online] [data dostępu: 26.10.2009], dostępny w Internecie: <http://katalog.czasopism.pl/index.php/RRROM_PO_DROM>.

¹⁴ *KAI. Nowe pismo o Romach*, „Rrom p-o drom” 1996, nr 1/2, s. 2.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

i nie tylko. [...] Naszymi publikacjami chcemy podnieść świadomość kulturową naszych rodaków, jak również obalić stereotypy krążące na nasz temat wśród mieszkańców Polski. Pismo przygotowaliśmy tak, aby każdy mógł znaleźć coś dla siebie – zarówno starsi, jak i młodszy czytelnicy. Gazeta dzieli się na szereg bloków tematycznych. [...] Począwszy od najświeższych wydarzeń z kraju i zagranicy, wywiadów ze sławnymi osobami ze świata romskiego, historii, po modę, urodę czy kulinaria. Chcemy wszystkim pokazać, jak to naprawdę jest być Romem. [...]”¹⁷. Założenie udało się rzeczywiście zrealizować, periodyk stanowi łatwe w odbiorze źródło informacji o kulturze romskiej. Wyjątkowo teksty publikowane są w języku romskim (np. utwory poetyckie).

Poza tymi sztandarowymi dla mniejszości romskiej w Polsce czasopismami pojawiają się czasem bardziej lub mniej efemeryczne periodyki o zasięgu lokalnym. W województwie kujawsko-pomorskim ukazuje się lokalne czasopismo romskie „Usłyszcie nas”¹⁸, a Stowarzyszenie Romów w Bydgoszczy „Romano Dzipen” („Cygańskie życie”) wydaje od 2008 r. kwartalnik o takim samym tytule¹⁹.

Z inicjatywy Muzeum Okręgowego w Tarnowie, w 2008 r. ukazał się pierwszy numer rocznika o charakterze naukowym pt. „Studia Romologica”. W założeniu twórców pismo ma publikować teksty badaczy kultury cygańskiej z Polski i zagranicy zestawione w poszczególnych rocznikach w pewne bloki tematyczne. Teksty, które znalazły się w pierwszym numerze, dotyczą zagadnienia tradycyjnego romskiego sądownictwa. Poza nimi w numerze są także teksty o charakterze publicystycznym i sprawozdawczym oraz recenzje i opinie na temat wydawnictw cyganologicznych.

Obecne na polskim rynku czasopisma romskie zaspokajają zapotrzebowanie badaczy problematyki romskiej, aktywistów romskich organizacji mniejszościowych i cyganofilów, rzadziej natomiast znajdują odbiorcę wśród przeciętnych przedstawicieli mniejszości romskiej, do której tekst romskojęzyczny przede wszystkim powinien być kierowany. Wśród 26 Romów poddanych badaniom ankietowym w 2008 r. tylko 3 potrafiło wymienić romskie czasopisma: wszystkie te osoby były związane z problematyką romską zawodowo (tj. asystenci edukacji romskiej i pracownicy romskich organizacji) zaś 2 znały tytuł jednego z nich. Pozostali respondenci nie słyszeli wcześniej o istnieniu

¹⁷ R. Chojnacki, *Słowo od redaktora naczelnego*, „Romano Atmo” 2006, nr 1, s. 3.

¹⁸ *Sprawozdanie z działań podejmowanych na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych w województwie kujawsko-pomorskim*. [online] [data dostępu: 26.10.2009], dostępny w Internecie: <mswia.gov.pl/download.php?s=1&id=9978>.

¹⁹ *Kwartalnik*, [online] [data dostępu: 26.01.2009], dostępny w Internecie: <<http://www.romanodzipen.pl/?gazetka>>.

takich czasopism i reagowali zaskoczeniem, ale też zainteresowaniem na możliwość czytania w ich rodzimym języku. Większość respondentów (23) preferuje ogólnie język polski jako język lektury. Przyczyn tego stanu rzeczy należy doszukiwać się przede wszystkim w utrudnionej dystrybucji tak niskonakładowych czasopism (przy takim rozproszeniu terytorialnym potencjalnych czytelników) i nie dość jeszcze zakorzenionej tradycji odbioru słowa pisanego w społecznościach romskich. Z pewnością nie bez znaczenia jest również bariera dialektałna. Niemniej jednak czasopisma te w znacznym stopniu wspierają konsolidację środowiska romskiej inteligencji.